

ЛЕКЦІЯ 5. РИНОК ПОСЛУГ ГОСТИННОСТІ МОРСЬКИХ ТА РІЧКОВИХ КРУЇЗІВ

План

1. Особливості організації подорожей в морському туризмі
2. Види круїзів
3. Категорійність флоту круїзних компаній
4. Сервісні послуги на круїзних лайнерах
5. Варіанти програм організації відпочинку

1. Особливості організації круїзних поїздок

Транспортна сфера відіграє важливу роль в збагаченні туристичного досвіду туриста і залежить від способу транспортування і частоти використання. Транспорт може перетворитися в окремий елемент туристичного інтересу: круїзні поїздки, східні експрес-поїзди, прогулянки на човні по річці та ін. До ефективних факторів вибору режиму перевезення в туризмі відносяться: термін, відстань, статус, комфорт, безпека, перевага, ціна, географічне становище, конкуренція. До водного транспорту можна віднести круїзні поїздки, прогулянки на човні, яхтинг, подорожі на поромі та ін. У світі спостерігається зростаюча тенденція для круїзних поїздок. Круїзні судна, які ще називають вітрильними готелями, надають туристам цікаві туристичні послуги. Подорожуючи на круїзному кораблі, туристи отримують можливість побачити кілька країн одночасно. Цей вид транспорту є одним з найдорожчих.

Для туризму особливий інтерес представляють саме круїзні судна, основне призначення яких полягає не у швидкості прибуття туристів у кінцевий пункт подорожі, а в отриманні позитивних емоцій від перебування на борті судна. За ступенем важливості, затребуваності пропонується виділяти основні види морського туризму: круїзи, яхтинг і пляжний туризм; другорядні і додаткові послуги.

Залежно від використовуваних ресурсів і інфраструктури розглядаються в якості самостійних видів морського туризму круїзи, пляжний туризм, яхтинг, а також екстремальний, спортивний і припортовий туризм. Уточнимо, що під припортовим морським туризмом розуміється система багатofункціональних дій і відносин, пов'язана з використанням туристами припортовий інфраструктури (прогулянки на катерах, катамаранах, оренда, ремонт різного типу суден і устаткування та ін.). Так, наприклад, інфраструктура круїзного судноплавства в найбільшому плані поділяється на круїзні судна і порти, відповідно обладнані, яка представляє інтерес з точки зору привабливості для потенційних туристів. Круїзні судна відрізняються за кількістю пасажирів, за рівнем сервісу на борту. Порти поділяються на ті, які здатні приймати найбільші круїзні лайнери і ті, які не спеціалізуються на обслуговуванні великих лайнерів.

Як структурний елемент сектора водного туризму, морський туризм на ринку туристичних послуг є алгоритм угруповання взаємозалежних видів туристично-рекреаційної діяльності з використанням ресурсів морського курорту (пляжний, круїзний, екскурсійний туризм, яхтинг, віндсерфінг, серфінг, дайвінг, риболовля, а також морські фестивалі, пізнавальні наукові експедиції, прибережні сафари). У роботах зарубіжних авторів морський туризм пов'язують з використанням відповідних ресурсів різними способами (прибережний, пляжний, екотуризм, яхтинг, дайвінг, риболовля та ін.), акцентуючи увагу на прибережний туризм. Що стосується круїзів, то, не заперечуючи їх як різновид морського туризму, автори досліджують як пасивний вид морського відпочинку на круїзних судах.

Принциповою особливістю, що відрізняє даний напрямок діяльності, є те, що круїзне судно, виконуючи функції «плавучого моста» і представляє собою своєрідний туристичний центр або курорт, одночасно виступає і транспортом, і засобом відпочинку. Фахівці-практики круїзного бізнесу виділяють цілий спектр особливостей круїзного судноплавства:

- 1) мотивація подорожі. У круїзах мотивацією плавання виступають: відпочинок, розвага, огляд визначних пам'яток.

2) соціальний склад пасажирів. Соціальна структура пасажиропотоків морських і круїзних перевезень істотно відрізняється як по демографічних і етнічних характеристиках, так і за рівнем доходів, освіти, роду занять і т.п. Основний контингент круїзних туристів -забезпечені, освічені, сімейні люди середнього віку, які віддають перевагу комфортабельному відпочинку з насиченою пізнавальною програмою.

3) асортимент пропонованих пасажирських послуг. У складі круїзного туру представлений різноманітний спектр послуг: вишукане харчування, комфортне проживання, розважальні та персональні програми відпочинку та багато іншого.

4) конструктивні особливості судів. При проектуванні круїзних суден «центральною упор у розвитку конструкцій - величезні безпечні красиві судна великої пасажиромісткості з відносно невисокою швидкістю плавання, але надзвичайно стійкі до хвилювання».

5) терміни плавання. У круїзному судноплаванні терміни плавання залежать від напрямку маршруту, кількості портів заходу судна, часу перебування туристів в порту і можуть значно варіюватися в залежності від обраного туру і його вартості.

6) географія маршрутів. Мотивація подорожей круїзних пасажирів обумовлює захід судна в порти, розташованих в містах і регіонах, які є популярними туристичними центрами.

До факторів розвитку круїзного туризму відносяться: природні, культурно-історичні, політичні, соціально-економічні, демографічні, науково-технічні фактори. При складанні маршрутів круїзними компаніями враховуються природні і культурно-історичні особливості територій (портів, міст, країн, регіонів), що поряд з сучасним флотом круїзних компаній є рекреаційними ресурсами морського круїзного туризму.

Сучасний морський круїзний туризм характеризується великою географією маршрутів і стійкістю до сезонних коливань. Маршрути морських круїзів охоплюють всі регіони світу, цікаві з точки зору туристів, - традиційно компанії пропонують десятки варіантів морських подорожей: по Середземному або

Червоному морях, навколо Західної і Північної Європи, по Карибському басейну, Гавайських островів, уздовж узбережжя Південної або Північної Америки (навколо Канади або Аляски), Південної Африки, Австралії та Нової Зеландії, по Океанії, в водах Індійського океану і Атлантики, інших напрямках.

Незважаючи на динамічний розвиток круїзного туризму в світовому масштабі, в Україні на сьогоднішній день як з боку зацікавлених суб'єктів господарювання, так і з боку органів державної влади не було зроблено рішучих кроків щодо усунення проблемної ситуації, обумовленої значним відставанням країни від рівня розвитку більшості європейських країн, також як і не були розроблені концептуальні засади системного розвитку галузі.

2. Види круїзів

У світі налічується понад 150 морських круїзних компаній - грецьких, італійських, іспанських, американських, датських, норвезьких, що експлуатують від 1-2 до 15-40 пасажирських суден. До найбільш відомих перевізників в сфері морських круїзів відносяться Carnival Cruise Lines (CCL), Celebrity Cruises, Royal Caribbean International, Princess Cruises, Costa Cruises, Norwegian Cruise Lines, а також британська P & O Cruises Division, багато з яких входять в 3 великих круїзних холдинги - Carnival Corporation, Royal Caribbean і Star Cruises. Велика частина операторів круїзів об'єднана у професійну міжнародну асоціацію - Cruise Line International Association (CLIA).

Морські круїзи можна розділити наступним чином.

Прибережні круїзи. Це круїзи, які організуються в водах, які прилягають до прибережної зони материків. На сьогодні найбільшим попитом користуються прибережні круїзи по Європі. Особливо цікавою в плані круїзного відпочинку є Північна Європа. Пропонують ці круїзи всього кілька компаній, не дивлячись на те, що вперше такий круїз був здійснений ще в 1893 році.

Морський туризм є економічною основою прибережних районів, сприяючи економічне зростання і зайнятість населення. В даний час приблизно 2,36 млн. осіб зайнято в прибережному туристичному секторі Європи. Порядку 51% числа

місць в готелях по всій Європі сконцентровано в прибережних морських регіонах. Також популярні круїзи уздовж узбережжя США. Організатори таких подорожей шукають найбільш приховані і тому цікаві райони уздовж берегів штатів і Аляски, які є недоступними для великих морських кораблів.

Трансатлантичні круїзи. Основна мета цих подорожей - перепливати на пасажирському кораблі Атлантику. У наші дні майже всі великі круїзні компанії світу мають в асортименті своїх послуг трансатлантичні круїзи. Як приклад можна привести компанію "Celebrity Cruises".

Кругосвітні круїзи. Такі круїзи злетіли в топ подорожей в 20-х роках ХХ століття, вони передбачають одну тривалу подорож для завершеного плавання навколо Землі. З огляду на культурні пам'ятки і функціональність, заздалегідь плануються порти заходу для лайнера. Як правило, пасажирів, щоб не втрачати час, а наганяти його, вибирають шлях в західному напрямку.

Експедиційні круїзи. Дуже цікаво організовані програми, оскільки маршрути проходять в практично недоступних або екстремальних місцях планети: Меланезії, Південної Георгії, Антарктичному півострові, акваторії Північного Льодовитого океану, районах Північного полярного кола. Щоб пасажирів комфортно перенесли екстремальні погодні умови подорожі, компанії-організатори круїзу забезпечують їх водонепроникним взуттям та спецодягом. Кораблі для цих круїзів спеціально проектує і обладнають для плавання в крижаних водах, також перед подорожжю судно забезпечують всім необхідним на весь час круїзу. Експедиційні круїзи створені для мандрівників, які бажають наблизитися до незаселених і невивчених областей планети, і тому в рейсах пасажирів не пропонують розважальних програм.

Круїзна індустрія є найбільш швидкозростаючим сегментом в індустрії туризму, особливо в Європі, Південно-Східної та Східної Азії - з 1990 р середньорічний приріст кількості круїзних пасажирів складає в середньому 7,4%. Крім того, круїзний сегмент туристського ринку виявився найменш схильний до кризи в силу його сильної диверсифікованості - найбільше постраждав середній ціновий сегмент. При цьому експерти вважають, що сегмент luxury туризму, як,

втім, і сегмент економ-відпочинку, відчули найменше падіння попиту. Як це не парадоксально, криза дала новий поштовх підвищенню якості послуг, що надаються в туризмі.

Більше 90% мандрівників складають американці, англійці чи німці, при цьому велика частина продажів круїзів (77%) припадає на жителів США і Канади. Американці купують близько 5 млн. круїзів в рік (для порівняння: в Іспанії щорічно продається 200 тис. круїзів, а в Росії - близько 20 тис.) і вважаються засновниками круїзної культури. Зростають і витрати на круїзні подорожі.

Морський круїзний туризм має ряд особливостей, так як поєднує в собі кілька видів туризму - рекреаційний, спортивний, лікувально-оздоровчий і пізнавальний. Морські круїзи не мають альтернатив, оскільки це єдиний вид туризму, що дозволяє відвідати кілька країн за одну поїздку, а також отримати задоволення від перебування на борту новітніх лайнерів. Круїзи відрізняються найвищим відсотком повернення туристів.

На сьогоднішній день круїзні компанії охопили практично всі можливі морські і океанські маршрути, тому принципово нових напрямків на туристичному ринку вже не з'являється - маршрути лише трансформуються, допрацьовуються. У будь-який час року можна знайти круїз, який відповідає найрізноманітнішим вимогам і смакам. Широкий розвиток отримали комбіновані і «пакетні» авіаморські круїзи з включенням у вартість подорожі всього комплексу обслуговування. При цьому круїзна компанія організовує чартерні авіарейси як частину загального подорожі, забезпечуючи туристу свій рівень обслуговування вже з аеропорту.

3. Категорійність флоту круїзних компаній

У ХХ ст. круїзна індустрія була одним з найшвидше розвиваючих секторів турбізнесу. Круїз трактується як подорож на водних видах транспорту, включаючи берегові екскурсії на острови, огляд визначних пам'яток приморських міст, а також різноманітні розваги на борту морських і річкових лайнерів. У світі налічується більше сотні круїзних компаній, частина з яких є

членами відповідної міжнародної асоціації. Флот круїзних компаній за рівнем послуг, що надаються, за аналогією з готелями, поділяється на категорії. Більшість сервісу круїзних компаній надається на рівні 4–5 зірок. Такі судна розраховані мінімум на 200–250 пасажирів, яким пропонується ексклюзивний відпочинок в апартаментах з набором послуг, що враховують індивідуальні звички та побажання мандрівників.

Морські круїзні кораблі призначені для обслуговування масового туризму, є багатопалубними гігантськими суднами місткістю 1700–2500 пасажирів. Інтер'єр більшості кораблів вирізняється атмосферою затишку, спокою і релаксації, а значна кількість вікон забезпечує прекрасний панорамний огляд. Більше половини кают мають індивідуальні веранди або тераси. Каюти морських круїзних лайнерів відрізняються великою різноманітністю за площею, інтер'єром, набором зручностей, що, відповідно, відбивається на їх ціні. Вартість каюти залежить від її розміру, кількості спальних місць і їх розташування, висоти палуби, місця розташування по довжині палуби, наявності або відсутності балконів, вікон чи ілюмінаторів тощо. Класифікація кают на круїзних судах є наступною: каюти класу «люкс», каюти з вікнами, внутрішні каюти.

Класичні круїзи здійснюються на нових або переобладнаних судах, які відповідають всім сучасним вимогам до сервісу, комфорту і дизайну круїзних лайнерів. Такі морські подорожі зорієнтовані переважно для середнього масового споживача. Ексклюзивні та преміум-круїзи розраховані на багатих і заможних туристів, яким надається індивідуальне обслуговування. Особливостями останніх двох видів круїзів є: висока кваліфікація обслуговуючого персоналу, дорогий інтер'єр кают, облік індивідуальних звичок клієнтів, вищий клас обслуговування тощо.

За останні роки змінився імідж круїзу як турпродукту. Завдяки проведенню інтенсивних рекламних кампаній привабливість круїзів зросла серед усіх верств населення. В даний час прийнято розрізняти круїзні подорожі в сегментах *standart*, *premium* і *deluxe*, при цьому клас круїзних лайнерів завжди вище, ніж готелів з такою ж кількістю зірок, т. Е. Чотири зірки в море приблизно

відповідають п'яти зірок на землі, а кількість варіантів проведення дозвілля - набагато більше. Круїз в середньому обходиться дешевше аналогічного наземного туру на 30%. При цьому на ціну круїзу впливає ряд факторів. Перш за все, це тривалість подорожі і сезонність круїзу, екзотичність і насиченість маршруту, клас корабля і тип каюти, місце швартування лайнера.

4. Сервісні послуги на круїзних лайнерах

При обслуговуванні туристів на водному транспорті, особливо на морських та річкових круїзах, основний натиск робиться на можливість одержання всіх доступних розваг і сервісних послуг. Швидкість прибуття в пункт призначення стає другорядним показником. Судноплавні компанії практикують різноманітні види круїзів, найпопулярнішими з яких є класичні. Характерні риси – велика кількість заходів у порти, багата екскурсійна і розважальна програма. Серед інших видів круїзів (за основною метою) виділяються такі: конгресові, оздоровчі, лікувальні, освітні, комбіновані, міні-круїзи. На теплоходах, крім транспортної послуги, може бути представлений наступний спектр послуг: □ розміщення у комфортабельних каютах; □ обслуговування харчуванням у численних ресторанах, барах, нічних клубах; □ організація розваг – дискотеки, вечори відпочинку у танцювальних залах, концертні і театральні вистави, різноманітні конкурси; □ послуги спортивно-оздоровчого характеру в тренажерних залах, басейнах, саунах; □ послуги із проведення ділових нарад, конференцій, симпозіумів; □ торговельно-побутові послуги, що стосуються роботи салонів краси, магазинів; □ організація культурного дозвілля як на самому судні, так і в портах заходу (екскурсії); □ послуги з організації дитячого дозвілля тощо. Фахівцями підраховано, що «морський» пакет послуг, який надається у ході круїзу на цих судах, обходиться мандрівникові на 30% дешевше, ніж його аналог при наземній подорожі.

Організація дозвілля є важливим моментом обслуговування клієнтів при реалізації круїзів. На круїзних кораблях працюють різні клуби, проводяться художні виставки, виступи акторів і естрадних виконавців, проведення різноманітних шоу, а також організовується доставка бажаючих на острови і

міста на березі. На борту круїзних суден також є все необхідне для сімейного відпочинку, який передбачає послуги няні для маленьких дітей, дитячі клуби і різні анімаційні програми розважального характеру. Однак для відвідування деяких розважальних заходів на лайнерах встановлюються вікові обмеження. При реалізації недорогих круїзів використовуються невеликі кораблі старого планування з усіма зручностями, необхідними для нормального життєзабезпечення.

5. Варіанти програм організації відпочинку

Круїзне судноплавство є складовою частиною круїзного туризму, що представляє собою універсальний вид туризму, що з'єднує практично всі його форми і поєднує в собі кілька його видів - рекреаційний, спортивний, лікувально-оздоровчий, пізнавальний, конгресовий, пригодницький, пошуковий і т.п., а також який об'єднує різні варіанти сервісу та організації відпочинку.

Головні мінуси круїзу полягають у тому, що турист кожен день бачить море або океан, але не може в ньому купатися. Проблему частково вирішує наявність на лайнері басейнів з морською водою. Тому, щоб повною мірою насолодитися відпусткою, в турфірмах рекомендують поєднувати подорож на лайнері з пляжним відпочинком в країні, тобто формувати індивідуальну комбіновану програму.

Комбінована програма на базі круїзного маршруту - відпочинок на лайнері, поєднаний з продуманою екскурсійною програмою і зупинкою в готелі до або після круїзу - оптимальне вирішення проблеми розбіжності бажань та інтересів, що виникають при організації спільного відпочинку. Щороку в асортименті туроператорів з'являються нові різновиди комбінованих турів: йде розширення екскурсійних програм, і, відповідно, додаються нові місця відпочинку.

Популярні сьогодні комбіновані тури в їх класичному варіанті являють собою групову екскурсійну програму з відвідуванням різних міст однієї держави і подальший відпочинок на узбережжі. Найпопулярнішими, як і раніше залишаються тижневі круїзи, однак частка круїзів тривалістю більше одного тижня значно збільшилася. Співвідношення екскурсійної та пляжної складових

може бути різним, але зазвичай кожної частини відводиться тиждень. Існує і особлива форма комбінованого туру: огляд одного міста і подальший відпочинок.

Комбінована програма на базі круїзного маршруту - це комплексний туристичний продукт, коли в обслуговуванні туристів за програмою задіяні круїзні компанії, підприємства розміщення, транспорту, розваг і т.д., що відносяться до різних секторів туристської індустрії. Послуги розміщення, перевезення, харчування, які ними постачаються, не можуть бути об'єднані автоматично, тому фахівці, що займаються плануванням комбінованих програм на базі круїзних маршрутів повинні володіти цілісним сприйняттям турпродукту і комплексним баченням безлічі дрібних проблем, що виникають при складанні подібних програм.

Технологія організації та проведення індивідуальної комбінованої програми на базі круїзного маршруту полягає в комплексному підході до формування всієї програми обслуговування і складання щоденних екскурсійно-дозвіллевих програм. Оптимальна індивідуальна комбінована програма на базі круїзного маршруту - це така програма, яка враховує потреби клієнтів і тематику обслуговування з точки зору змісту, складу послуг, їх кількості та порядку надання. Крім того, при складанні денної програми слід враховувати специфіку самого туристського або курортного центру, маршруту подорожі

У зв'язку з обмеженою кількістю кают, а також особливістю збільшення тарифів необхідно бронювати круїзи завчасно, наприклад, за півроку, тому операторам круїзного туризму важливо формувати комбіновані програми на базі круїзних маршрутів приблизно за рік. Так як круїзні маршрути модифікуються щороку, а виконують їх різні лайнери, комбіновані програми на базі таких маршрутів щороку будуть різні. Дана особливість позитивна, оскільки дозволяє уникнути стагнації і падіння попиту. З іншого боку, це, а також зміни в маршрутній і тарифній сітці авіакомпаній, зміни візових взаємин між країнами скорочують можливість аналізувати комбіновані програми для їх подальшого вдосконалення в наступному році.

У боротьбі з численними конкурентами і в прагненні задовольнити зростаючі потреби туристів в новій послугі, компанії змушені розробляти все більше різноманітних туристичних продуктів. Таким чином, підприємствам рекомендовано розробляти комбіновані програми на базі круїзних маршрутів, оскільки дозволить виводити на ринок комплексний турпродукт, що задовольняє потреби споживачів. Що стосується тенденцій у розвитку комбінованих програм, то можна відзначити появу численних групових комбінованих програм на базі круїзних маршрутів в Європі, у розвитку комбінованих програм помітно і розширення їх цінового діапазону, а також розширення географії їх організації.

Література:

1. Баикина О.А., Валькова Т.М. Круизный туризм: географические и методические рекомендации по формированию индивидуальных комбинированных программ Современные проблемы сервиса и туризма. 2011. - №1. С.88-95.
2. Брич. В. Я. Т 86 Туроперейтинг: підруч. / за заг. ред. д.е.н., проф. В. Я. Брича. – Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2017. 440 с.
3. Герасименко В. Г., Галасюк С. С. Організація надання туристичних послуг : навчальний посібник. Одеса : Атлант, 2014. 242 С. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3638/1/Організація%20надання%20туристичних%20послуг.pdf> (дата звернення 21.04.2020)
4. Голубкова И.А. Факторы и закономерности структуризации глобального круизного рынка. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. №31. С.75-78.
5. Жихарева В.В. Современные тенденции развития рынка круизного судоходства. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 2012. №39(2). С.153-166.
6. Литвин А.В., Кирилюк І.М. Транспортні засоби в системі туристичної індустрії. Економічні горизонти. 2017. №1 (2). С. 57-61.

7. Логунова Н.А. Развитие круизного судоходства как составной части круизного туризма. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. №43. С.89-94.
8. Михайлова Ю.В., Холоденко А.М. Модели интеграции участников рынка круизных услуг. Методи та засоби управління розвитком транспортних систем. 2008. №13. С.107-119.
9. Наврозова Ю.А., Михайлова Ю.В. Сущность и виды морского туризма. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 2012. №4(41). С.129-141.
10. Папп В.В., Бошота Н.В. Транспортні засоби в системі туристичної індустрії туризм і рекреація: Наука, освіта, практика: тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції/ ред. кол.: Т.Д. Щербан (гол.) та ін. Мукачево: РВВ МДУ, 2019. С.175-177

Відеоматеріал для лекцій і практичних робіт:

1. Лучшие круизные лайнеры в мире - Ovation of the seas - Овация морей URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pL-hQ9twLQ> (дата звернення 21.04.2020)
2. Круиз на самых больших лайнерах в мире. Большой выпуск. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H76pEfquwAc&t=222s>(дата звернення 21.04.2020)

Практичне заняття 5

Ринок послуг гостинності морських та річкових круїзів

Мета: розглянути еволюцію становлення ринку готельно-ресторанних послуг на круїзних маршрутах та роль анімаційної служби в організації дозвілля туристів під час круїзів.

Завдання:

1. Охарактеризувати етапи розвитку морських і річкових круїзів.

2. Проаналізувати особливості просторового розміщення найважливіших маршрутів морських і річкових круїзів.
3. Визначити специфіку організації трансатлантичних круїзних подорожей.
4. Охарактеризувати складові анімаційної програми на круїзному лайнері.
5. *Скласти анімаційну програму на один день для туристів на круїзних лайнерах різних типів (на вибір).*

При підготовці до заняття необхідно самостійно підібрати матеріал і розібратися в таких питаннях:

1. Еволюція морських і річкових круїзів.
2. Географія морських і річкових круїзів.
3. Специфіка організації навколосвітніх і трансатлантичних круїзних подорожей.
4. Провідні круїзні компанії світу.
5. Організація роботи служб анімаційного обслуговування на круїзному судні.

Питання для самоконтролю

1. Перелічіть основні етапи розвитку морських і річкових круїзів.
2. Назвіть напрями розвитку найважливіших маршрутів морських і річкових круїзів.
3. Особливості процесу обслуговування споживачів.
4. Назвіть водні маршрути України, що використовуються в системі круїзного відпочинку.
5. Яка специфіка організації роботи анімаційної служби на круїзному судні?

Література:

1. Послуги в Україні. Туризм. Готелі. Харчування. Законодавство. Стандартизація. Класифікація. Сертифікація. Нормативні документи. Довідник /За заг. ред. В.Л. Іванова. – Львів: НІЦ "Леонорм", 1999. 348 с.
2. Байлик С. И. Вступление в анимацию гостеприимства : учебн. пособие. Харьков : Прапор, 2006. 160 с.
3. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллезнавство: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
4. Власова Т.И., Шарухин А.П., Панов Н.И. Анимационный менеджмент в туризме: уч. пособие. Москва: Академия 2010. 312 с.
5. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах: підручник. Київ: Кондор, 2005. 408 с
6. Сокол Т.Г. Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах: підручник. – Київ: Альтерпрес, 2009. 447 с.
7. Третьякова Т. Н. Анимационная деятельность в социально- культурном сервисе и туризме Москва: Академия, 2008. 268 с.
8. Устименко Л. М., Афанасьев І.Ю. Історія туризму Київ : Альтерпрес, 2005. 320 с.
9. Шандор Ф. Ф., Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : підручник. Київ : Знання, 2013. 334 с.